

Томислав Јовановић

Београд

АПОКРИФ О МЕЛХИСЕДЕКУ У ПРЕПИСУ ГОРИЧКОГ ЗБОРНИКА

Међународни научни симпозион "Никон Јерусалимљанин: вријеме – личност – дјело",
Цетиње - Скадарско језеро, 7-9. септембар 2000.

САЖЕТАК: *Слово о Мелхиседеку* спада у ређе сачуване преписе апокрифа из циклуса о Аврааму. За разлику од једне друге варијанте овог апокрифа, препис у *Горичком зборнику* носи посебну врсту лиризма. На жалост, препис из *Горичког зборника* није сачуван у целини, јер недостаје један део при крају.

Као старозаветна личност која се ретко спомиње у Библији, Мелхиседек је својим двоструким знацима достојанства привлачио пажњу тумача *Старог Завета* од најранијих времена па до данас. Он је споменут само у три библијске књиге, две старозаветне и једној новозаветној. Најпре се у *Књизи Постања* у 18. стиху 14. главе за њега каже да је «цар салимски» и «свештеник Бога вишњег». Такво његово одређење утицало је да се он у свим потоњим појављивањима у Библији схвата неодвојиво као владар и као свештеник, с тим што се његово друго достојанство много више наглашавало. Тако се у 4. стиху 109. главе *Псалама* истиче свештенство «по реду Мелхиседековом». Новозаветни приступ Мелхиседеку сагледава се преко извесних места у Павловој *Посланици Јеврејима*. Тумачећи порекло Христове високе свештеничке части, апостол Павле пореди то достојанство и начин његовог добијања од Бога са истим поступком као и код Мелхиседека. Тиме је по апостолу Павлу Бог назвао Христа «поглаварем свештеничким по реду Мелхиседековом» (*Посланица Јеврејима* 5, 10). Донекле измењена, ова мисао понавља се и у 20. стиху следеће главе. Нарочито у седмој глави ове *Посланице* преноси се већина делова о Мелхиседеку из *Књиге Постања* са допунама у којима се објашњава шта његово име значи. Најпре се каже да његово име значи «цар правде», а затим да је «цар салемски», то јест «цар мира» (*Посланица Јеврејима* 7, 2). У трећем стиху наставља се да је он «без оца, без матере, без рода, не имајући ни почетка данима ни свршетка животу, а испоређен са Сином Божијим, и остаје свештеник до вијека».

У настојању да се схвати Мелхиседеково истовремено свештеничко и владарско достојанство понекад се ишло и у таква тумачења у којима се желело да покаже како је он заправо Христов старији брат који се појавио на земљи као старозаветни претеча.¹ Па ипак, преовлађујуће поимање његовог јављања у *Старом завету* своди се на то да му се придаје место алегорије самог Христа. Таква префигурација Мелхиседека у Христа присутна је како код источних тако и западних црквених отаца. За овог цара предјеврејског Јерусалима, чије постојање је смештено у Авраамово време, није сасвим поуздано нити да ли је био историјска личност. Загонетност његове двојаке титуларности утолико је већа што он и као другоразредна библијска личност није ни мало једноставна појава. Управо таква недореченост дала је довољно повода да се у неким неканонским делима о њему проговори

¹ G. Dagron, *Empereur et prêtre. Études sur le „cezarpapisme“ byzantin*, Gallimard, Paris 1996, 184-190.

на много легендарнији, маштовитији и далеко потпунији начин.

Наспрам штурих и тек у наговештајима датих података о Мелхиседеку у Библији, у апокрифној књижевности постоје састави који са више појединости износе неке епизоде из његовог живота и стварају јаснију литерарну представу о њему.² То је и иначе чест случај да апокрифи обимом превазилазе библијске књиге о не малом броју старозаветних и новозаветних личности. Овај апокриф био је познат византијској књижевности, у којој је и могао настати незнано када.³ Дело је преведено на словенски језик и то не само у једној варијанти и једном наврату. До данас је очувано преко стотинак словенских преписа са неколико различитих варијаната овог апокрифа.⁴ Иако ово дело није забележено у старијим словенским списковима забрањених књига,⁵ оно је могло доста рано да буде преведено, највероватније у јужнословенској средини у бар једној варијанти. Поуздано се зна да се руски писац грчког порекла Максим Грек у свом широком преводилачком раду заинтересовао и за овај апокриф и превео га са грчког на руски језик негде између треће и пете деценије XVI. века.⁶

Варијанте *Слова о Мелхиседеку* у словенској традицији захватају живот ове старозаветне личности из више угла. Најчешће се у већини њих говори о његовој спознаји величине Бога, створитеља неба и земље и свега што је на њима, и о његовом сукобу са оцем, који је веровао у паганске богове. Сасвим другачија је једна необична и књижевно развијена варијанта овог апокрифа која говори о Мелхиседековом рођењу и његовом узношењу на небо за време потопа како би се спасао. Позната је како у глагољској⁷ тако и ћириличној

² О. В. Творогов, *Апокрифы о Мелхиседеке, Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. I (XI-первая половина XIV в.)*, АН СССР, Институт Русской литературы (Пушкинский дом), «Наука», Ленинград 1987, 62-63; S. E. Robinson, *The Apocryphal Story of Melkizedek*, *Journal for the Study of the Pseudepigrapha (and Related Literature)*, 18, Sheffield 1987, 26-39.

³ *Patrologiae cursus completus*, Ed. J. P. Migne, Series graeca, t. 28, col. 525-530; *Bibliotheca hagiographica graeca*, Bruxelles 1957 t. 3, 48-49.

⁴ А. И. Яцимирский, *Библиографический обзор апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности, (Списки памятниковъ)*, Выпускъ II. Апокрифы ветхозавѣтные, Петроградъ 1921, 100-111.

⁵ А. Н. Пыпин, *Для объяснения статьи о ложных книгах*, *Летопись занятий Археографической комиссии*, вып. 1, Санктпетербург 1861, 1-55; В. Jagić, *Slovenski tekstovi kanona o knjigama staroga i novoga zavjeta podjedno s indeksom lažnih knjiga*, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, IX, Zagreb 1877, 91-116; М. Н. Сперанский, *Сербские списки книг истинных и ложных*, *Чтения в Обществе истории и древностей российских*, 3, Москва 1908, 41-45; А. И. Яцимирский, *Южнославянские и восходящие к ним списки индекса отреченных книг*, *Известия Отделения русского языка и словесности*, XIV, 2, Петербургъ 1909, 181-187; Исти, *Библиографический обзор апокрифовъ въ южнославянской и русской письменности, (Списки памятниковъ)*, Выпускъ II. Апокрифы ветхозавѣтные, Петроградъ 1921, 32-75; Б. Ангелов, *Списъкът на забранените книги в старобългарската литература*, *Известия на Института за българска литература*, 1, София 1952, 107-159; И. Дуйчев, *Най-старият славянски списък на забранени книги*, *Годишник на Български библиографски институт «Елин Пелин»*, III (1953-1954), София 1955, 50-60; Н. А. Кобяк, *Индексы «ложных» и «запрещенных» книг и славянские апокрифические евангелия. Из истории культуры и общественной мысли народов СССР*, Московский государственный университет, Москва 1984, 19-30.; *Индексы отреченных и запрещенных книг в русской письменности, Древнерусская литература. Источниковедение. Сборник научных трудов*, Ленинград 1984, 45-54; *Списки отреченных книг, Словарь книжников и книжности Древней Руси, вып. I (XI-первая половина XIV в.)*, АН СССР, Институт Русской литературы (Пушкинский дом), «Наука», Ленинград 1987, 441-447; Б. А. Семеновкер, *Греческие списки истинных книг и их рецепция на Руси*, *Труды Отдела древнерусской литературы*, XL, Ленинград 1985, 206-228.

⁶ Д. М. Буланин, *Переводы и послания Максима Грека*, Ленинград 1984, 142-143, 168-170.

⁷ S. Ivšić, *Hrvatski glagoljski apokrif o Melhisedekovu rođenju i spasenju za općega potopa*, *Nastavni vjesnik*, XXXIX, Zagreb 1930-31, 101-108.

словенској традицији.⁸ Међу српским преписима она, колико нам је познато, није сачувана. Српски преписи познају једну од варијаната у којој је пажња посвећена Мелхиседековом сукобу са својим оцем који верује у паганске богове, његовом бежању од очеве намере да га жртвује, потом четрдесетогодишњем самомању у Таворској Гори, тамошњем сусрету са Авраамом, као и њиховом узајамном благосиљању. То је истовремено алегорија на преобраћање и приклањање Богу Створитељу и удаљавање од паганства. Ова варијанта има две своје редакције у српским преписима. Једна се јавља у апокрифним зборницима, који, између осталог, доносе и саставе из Авраамовог циклуса или као дело издвојено засебно. Са доста различитим епизодама и са другачијим дијалозима овај тип апокрифа појављује се у историјској палеји као и изводима из ње. Управо такав тип апокрифа о Мелхиседеку постоји у *Горичком зборнику* на странама 72а-75б. Нажалост, овај препис има прекид при крају.

Најблискији српски препис *Слова о Мелхиседеку* са овим у *Горичком зборнику* налази се у историјској палеји прве половине XVI. века, такође у Архиву САНУ у Београду са сигнатуром 24, на странама 8б-11б. И овај препис није комплетан, јер има прекид у средини. Ако би се ова два преписа допунила на местима која им недостају, онда би могла да се успостави њихова целовитост. Наравно, не може се говорити о њиховој потпуној подударности, али то су два најсроднија преписа. Оно што их посебно обележава по блискости јесте једно од најлирскијих места у читавом апокрифу, а тиче се Мелхиседековог доживљаја ноћи у којој је гледао звездано небо и дивио се лепоти Створитељевих творевина. Присуство месеца на ноћном небу и његово обасјавање исказано је језички веома ретким придевом *прелун*, што би у данашњим изражајним могућностима нашло најприближније значење у синтагми *испуњен месечином*. Целина наведене слике најбоље се сагледава у сагледавању потпуне реченице у којој се ова реч јавља: «А та ноћ беше прелуна и светла веома, и звезде веома светљаху.» Ово ретко поетско виђење природе, а нарочито ноћи, има своју варијантност у другим преписима, али нигде не достиже тако успело решење какво се среће у два споменута преписа управо због ретког придева *прелун*.

Сличан тип преписа *Слова о Мелхиседеку* у оквиру палеје налази се још у два српска преписа. Један потиче из XV. века и чува се у збирци Музеја Српске православне цркве у Београду, број 42, на странама 64б-68а. Ово је, иначе, потпун препис. Нешто ужа верзија овог апокрифа смештена је у палеји преписаној око 1550. године, сада у Музеју Српске православне цркве у Београду, у Збирци Радослава Грујића, број 219, на странама 19б-21а.

Поред овде наведене варијанте *Слова о Мелхиседеку*, каква се налази и у *Горичком зборнику*, постоји у српским преписима једна слична њој, али са нешто другачијим решењима у скоро свим епизодама. Тако, малопређашње сцене са Мелхиседеком који се диви прелуној ноћи нема у овој варијанти, али уместо ње среће се једна друга у којој му се јавља анђео и саопштава следећу поруку: «Творац неба и земље упокојава те завек. И првим пророком назваће те Господ.» То је иначе само део загонетке која је у Библији изречена на сажет начин о Мелхиседековом двоструком достојанству. Преписи са овом варијантом налазе се или су постојали у следећим рукописима. Један потиче из XIV. века у зборнику манастира Савине број 29, на странама 17б-21б и 196а-196б. Други је из XVI-XVII. века, данас у збирци ХАЗУ у Загребу, број III а 43 (Кукуљевић бр. 707), на странама 240б-243б. За трећи се зна да је до 6. априла 1941. године постојао у настрадаој збирци Народне библиотеке у Београду број 738, на странама 117б-119б. Препис је био из XVII. века.

⁸ Н. С. Тихонравовъ, Памятники отреченной русской литературы, томъ I, Санктпетербургъ 1863, 26-31; И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ по рукописямъ Соловецкой библиотеки, Сборникъ Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ, томъ XVII, 1, Санктпетербургъ 1877; I. А. Франко, *Апокрифи і легенди з українських рукописів*. Памятники українсько-руської мови і літератури, т. I, Львів 1896, 92-101.

Својом лепотом овај апокриф привукао је пажњу и састављача минеја тако да је ушао и у храмове, говорећи о загонетном Мелхиседеку на потпунији и литерарно привлачан начин.

Намеће се питање зашто се Никон Јерусалимац одлучио за уношење *Слова о Мелхиседеку* у *Горички зборник*. На то се свакако не може поуздано одговорити, али смисао самог дела указује на јасне алузије да се Јелени Балшић предложи једна прастара тема у којој личност, као што је Мелхиседек, у свом озарењу пред лепотама Божијег дела налази прави пут у вери. Необично дуг период Мелхиседекове осаме од четрдесет година такође је снажна метафора у којој је исказана спремност према патњи и трпљењу, којих у Јеленином животу није било мало.

У прилогу се доноси текст *Слова о Мелхиседеку* према *Горичком зборнику*.

Горички зборник, Београд, Архив САНУ, број 446, 72а-75б.

[72а] Ѣ мел'хиседе[коу]

Съ мел'хис[е]декъ начет се без(ь)вт(ь)чнь т(ь) и безм(а)теф'нь и безьрод'нь п[о]доб[ь]нь с(ь)нѣ б(о)жїю. м(а)ти же его нарицает' се салима по имени града ею. вт(ь)ць его нарицает се ос[е]декъ. Роди же с(ь)на два. Единого нарече с[е]декъ. а друугаго мел'хи. Бѣхочу бо явьствьни ти и град их[ь]. Прѣвноук' же невродовь ос[е]декъ ц(а)рѣ тѣмь въ полатѣ в(е)селаше с(е). въ[ь] еврода прѣвывающа в(е)се||лахъ [72б] се ц(а)р(ь)ствьюще. ц(а)р(ь)ствоу вавїлоновоу владоуцѣ.

В един' же вт[ь] дни, р(е)че ос[е]декъ ц(а)рѣ мел'хїю с(ь)ноу своемуу, чедо, он' же р(е)че что ес(ть) в(ть)че. р(е)че емоу, иди въ воли наше въ галилею и приведи , ѿ, юнць, тако да пожроу великомѣ в(о)г(о)у кроноу, и прочимь. ибо мысль имамь на брань поити.

Сїа слышавь мел'хи, и бѣ въ ноць оноу, хоте испльнити заповѣдь в(ть)ца своего, выс(ть) же та ноць, прѣлѣн'на и свѣтла сѣло, и свѣзды зѣло свѣтлѣише. и видѣвь мел'хи и сѣло подиви се. и р(е)че въ себе мысле , тако твор'ць н(е)воу на сих[ь] вещьх[ь] почивает[ь]. и възвѣщочу сьбо в(ть)цѣ моемоу, и томоу принесемь жрѣтвоу, юже хоцемь принести безь||дѣшним' богѣм'.

И вш[ь]дѣ р(е)че в(ть)цѣ своемуу. в(ть)че слыши мене, жрѣтвоу юже хоцемь принести, принесемь в(о)г(о)у н(е)в(е)с(ь)номоу. и разгнѣва се вт(ь)ць его, и р(е)че емоу съ клетвою. тако ми великих[ь] богъ, да некако разгнѣвавшѣ с(е) сърѣст ме. н(ь)нѣ готово принесоу те жрѣтвоу богомь, такоже ты на богы и на ме лоукавнова. и мел'хи идѣше въ галилею. вт(ь)ць же вш[ь]дѣ къ ц(а)р(и)ци салими, г(ла)гола. Се азъ помыслих[ь] един(о)го вт[ь] с(ь)новь наших[ь], дати жрѣтву великомь богомь. люблѣше бо ц(а)р(и)ца мелхїа, паче седека. и рыдаючи рече, в[ѣ]дѣ ко възлюблен'наго ми с(ь)на хоцешѣ жрѣти. ц(а)рѣ же р(е)че къ неи не тако боудет(ь), нь метнѣмь ждрѣви на мелхїа, || [73б] мьн'шаго с(ь)на ее. ~

Сгда же оув[ѣ]дѣ ц(а)р(и)ца, тако гр[е]дѣть мел'хи вт[ь] галилее, р(е)че къ

с(ы)нѣ своему с[е]декоу. съ братъ твои оумѣти хощеть ѡт[ъ] о(ть)ца твоего, быти емоу жрѣтвѣ. нѣ въставъ сѣщи его, и повѣждь емоу дѣло, тако да избѣжит(ь) въ инѣ страну. да збѣжитъ помысла ѡ(ть)ца своего. и въставъ с[е]декъ, изиде сѣсти мел'хїа:

Ц(а)рѣ же къ сильнымъ своимъ р(е)че. тако азъ съчетах(ь) жрѣти с(ы)на своег(о) мел'хїа. слышавше сил'ны его ѡ жрѣти ц(а)рєвѣ. съчташе ити чеда своа жрѣти богом[ъ]. тако г(лаго)ль ц(а)рєвѣ прѣможе. с[е]дек' же тако сѣте брата своего мел'хїа. повѣда емѣ вѣд[е]нїе, и вънезапоу съседѣ съ конѣа своего. и съвлѣче одеждоу юже бѣ одеанъ и въ||ложи [74а] на конь. и р(е)че бр(а)тоу своему, възми конь и одеждоу и скоти и чл(овѣ)кы наше и иди къ родителема наю. азъ бо въ единой одежди поидоу въ иноу страну, идеже бо никоже вѣст' ме. и тамо боудѣ просе и тѣк'мо и да оубѣжоу горькы смр(ь)ти. и възьмь вса с[е]декъ иже бѣхѣ брата его, и ѡтиде въ градъ.

Мел'хїи же стое слыше бываемое рыданїе въ градѣ за чеда хотецих[ъ] се жрети. и бѣ мльва многа всѣмъ людем(ь) събрахоу же вса чеда своа числом(ь) ,δ. и стоахоу чающе цада, дати жрѣтвоу с(ы)на своего. потом' же и тїи да жроутъ чеда своа. мел'хїю же стоецоу прѣмо градоу на горѣ, нарицаемые елеѡн(ь). тои бо горѣ положи мел'хїи име елеонъ. занїе || [74б] тамо ѡбрѣте милость. о сметени же града въздахнѣвъ, и и възрѣвъ на н(е)бо, и съ слъзами омочивъ землю. и сице въздахнѣвъ вел'ми взоупи очи на н(е)бо имѣе.

Ты еси б(ог)ъ сътвориви н(е)бо и сл(ь)н(ь)це, и луны и звѣзды. мнєцоу ми тако боаша тебе въсѣх(ь) боговъ. тако дѣла твоя являють силоу твою. аще б(ог)ъ еси и почиашеши выше тѣх[ъ]. и хощеши ме твоего раба быти. не прѣзри прошенїе мое, нѣ оуслыши ме въ си час(ь). и да погыбнет(ь) град[ъ] съ съ богы и съ вѣрѣющими их[ъ].

Бывшоу словоу, выс(ть) въ градѣ салимѣ троусь, и скроуши се в(ь)сь градъ салим', вънезапоу въсѣх[ъ] земля живых[ъ] пожрѣть.

Видѣв' же мел'хїи, страшное оно видѣнїе, и диви се. и оубоа се б(ог)а творца || [75а] н(е)боу. и въставъ иде на дамиѣ'скоу гороу. и въш[ъ]дѣ ѡт[ъ] северныя горы, и выс(ть) тамо ,λ. лѣт(ь) и не бесѣдовавъ съ чл(овѣ)ком(ь). То ни изити ѡт[ъ] т[оу]доу, нѣ бѣ гди билїе дивїе, и воды пие. дон'деже посла се къ немъ авраам' коже р(е)че емоу г(оспод)ъ б(ог)ъ. възетъ бо авраамъ, осле свое и ризъ многоцѣнны. хлѣвъ и вино и брѣтвоу.

Сице р(е)че емоу аг(ь)г(е)ль г(оспод)ънѣ. ш[ъ]дѣ на гороу. и стани на камицѣ, и гласи ,γ. ц(и). чл(овѣ)че б(о)жїи, чл(овѣ)че б(о)жїи, чл(овѣ)че б(о)жїи. и изидеть къ тебѣ чл(овѣ)къ дивїи. и власи глави его, и бради явленїе его до ногоу его, нокти его по лактоу. и да не оубоиши е его. нѣ въставъ оурежи нокти и власи, и облѣци его въ ризи. и даждь емоу пастїи и пити, || [75б] и б(лаго)сл(о)виши се ѡт[ъ] него, и боудеши б(лаго)сл(о)венъ. тако ес(ть) іедеи б(ог)а вышнѣаго, име же моужоу мел'хїиседекъ.

И си сътвори авраамъ, изиде къ немуу чл(овѣ)къ в(о)жїи и диви. и р(е)че мел'хис[е]декъ, кто еси ты. авраамъ wt[ъ]вѣщавъ р(е)че, чл(овѣ)къ есьмъ wt[ъ] в(ог)а посланъ, тако да постригоу власи твоє и noktи оурежоу. он' же р(е)че кьи в(ог)ъ посла те. wt[ъ]вѣщав' же авраам(ъ), в(ог)ъ творць н(е)боу и земли. сл(ъ)н(ъ)цѣ же. и лоунѣ и звѣздамъ, ть мнѣ заповѣда искати те. и падь авраамъ на земли поклони се г(оспод)оу рекъ.

Г(оспод)и в(ож)е творче н(е)боу и земли, м(и)л(о)стив' ми боуди, тако видѣх[ъ] дивнаа на моужи семь. Тогда мел'хис[е]декъ прїиде къ авраамоу. и приєм...